

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI

ORTAÖĞRETİM

DERS KİTABI

TARİH

10. Sınıf

TARİH 10

HAZIRLAYAN: ARİF ÖZBEYLİ

ORTAÖĞRETİM

TARİH 10. Sınıf

Ders Kitabı

1. ÜNİTE

TÜRKİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE (1040-1299)

- 1.1. Önemli Askerî Mücadelelerin Türk Tarihinin Seyrine Etkileri
- 1.2. Türkistan'dan Türkiye'ye Türklerde Devlet ve Ordu Teşkilatları
- 1.3. Türklerde Sosyoekonomik Hayat ve Şehirleşme
- 1.4. Türk-İslam Medeniyetinde Bilim, Kültür, Eğitim ve Sanat

► Anahtar Kavramlar

- Ahilik
- fetih
- fütüvvet
- gaza
- Haçlı
- medrese
- örf
- sultan
- şifahane
- tekke
- Türkiye

► Bu ünite sizlerden

- Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan süreçte 1040-1299 yılları arasında meydana gelen önemli askerî mücadelelerin Türk tarihinin seyrine etkilerini karşılaştırabilirsiniz.
- Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan süreçte Türklerde devlet ve ordu teşkilatlarında meydana gelen değişim ve sürekliliği yorumlayabilirsiniz.
- Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan süreçte Türklerin sosyoekonomik faaliyetleri ile yerleşme ve şehirleşme anlayışları arasındaki ilişkiyi sorgulayabilirsiniz.
- Türkistan'dan Türkiye'ye uzanan süreçte Türk-İslam medeniyetinde bilim, kültür, eğitim ve sanat alanlarında meydana gelen gelişmeleri Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecine etkisi açısından değerlendirebilirsiniz.

beklenmektedir.

Bu ünite sizlerden giriş-çıkış kartı bildiklerim, merak ettiklerim, öğrendiklerim ve hissettiklerim formu ile benzer ve farklı yönleri gösteren karşılaştırma tablosu hazırlamanız, değişim ve süreklilik formunu doldurmanız, performans görevini yerine getirmeniz ve ünite sonundaki ölçme ve değerlendirme sorularını cevaplandırmanız istenmektedir.

1.2. TÜRKİSTAN'DAN TÜRKİYE'YE TÜRKLERDE DEVLET VE ORDU TEŞKİLATLARI

Asya Hun Devleti

Devlet Teşkilatı

Devlet → İl (El)
Hükümdar → Kağan, Han ve Hakan
Meclis → Kurultay

Askerî Teşkilat

Sū → (Ordu)
Onlu sistem
Ok ve Yay (temel silahlar)
Süvariler (vurucu kuvvet)

Türkiye Selçuklu Devleti

Devlet Teşkilatı

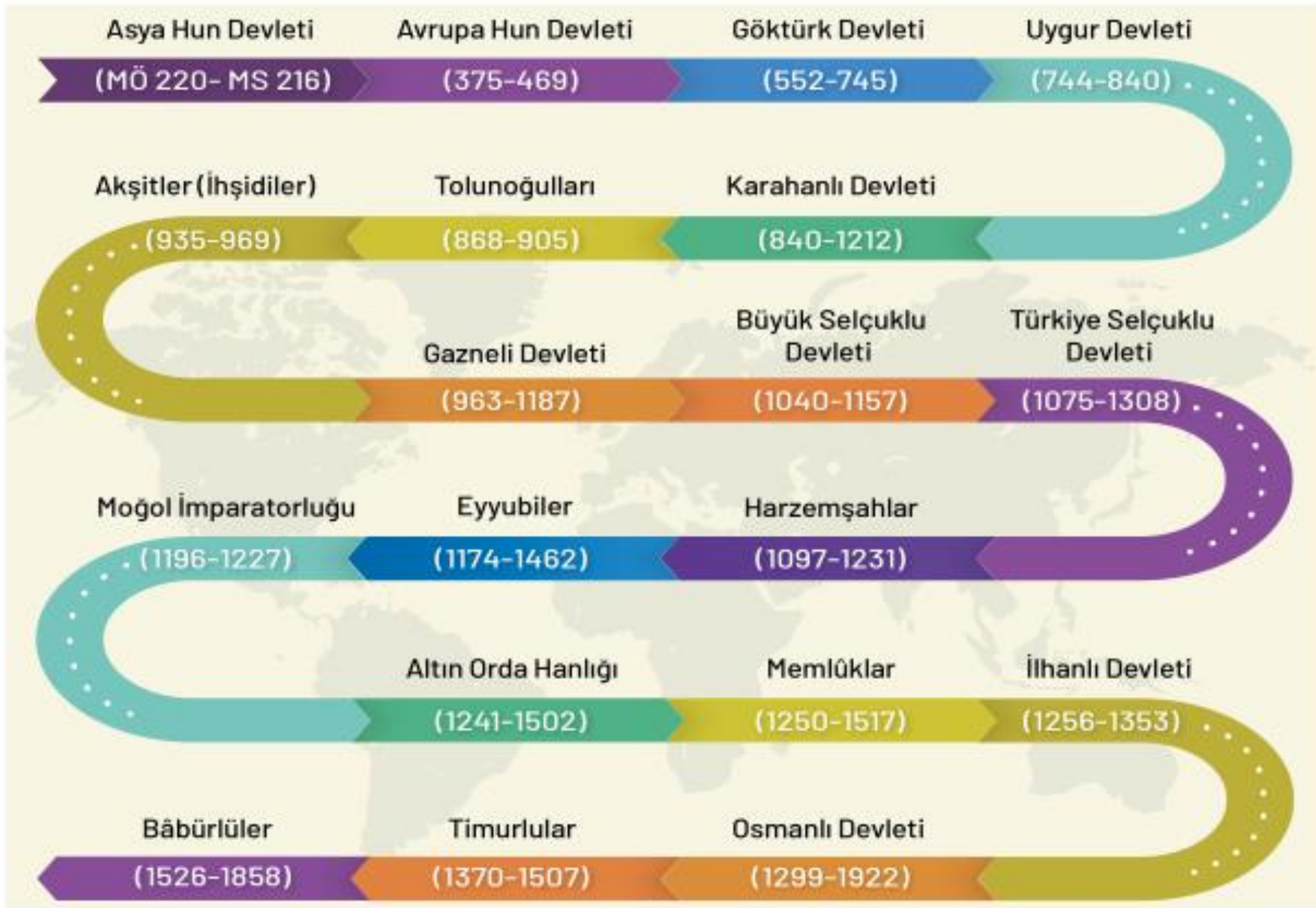
Devlet → Mülk
Hükümdar → Hakan, Han ve Sultan
Meclis → Divan

Askerî Teşkilat

Subaşı → (ordu komutanı)
Gulam ve ikta askerleri
Onlu sistem
Ok ve Yay (temel silahlar)
genellikle süvari ağırlıklı.

Bilgi Görseli 1.2: Asya Hun ve Türkiye Selçuklu devletlerinin devlet ve askerî teşkilatları

Tarih Şeridi 1.1: MÖ 220-MS 1550 yılları arasında kurulan Türk devletleri

- **Talas Savaşı**'ndan sonra Türk topluluklarının İslamiyet'i kabul etme süreci hızlandı. IX. yüzyıldan itibaren büyük topluluklar hâlinde Müslüman olan Türkler, X. yüzyılda ilk Türk-İslam devletlerini kurmaya başladı. Asya Hun Devleti'yle temeli atılıp Göktürk, Uygur ve Avrupa Hun devletleri bünyesinde güçlendirilen Türk devlet teşkilatı; farklı zaman ve coğrafyalarda kurulan **Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu** gibi **Türk-İslam devletlerinde** de devam ettirildi.

Avşar Boyu

Kınık Boyu

Kayı Boyu

- İslam öncesi kurulan Türk devletlerinde meşruiyetin kaynağı “kut” adı verilen ilahi güce dayandırılıyordu. Kut anlayışına göre kağanlar devleti yönetme gücünü ve yetkisini Gök Tanrı’ dan alırdı. Devletin kurucuları ve yöneticileri Tanrı’nın kut verdiği bir soya mensup olmalıydı. Kağanı Gök Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisi olarak gören bu anlayış, İslamiyet’in kabulünden sonra hükümdarlara da verilen bir lakap olan “zillullah fi’l-arz (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi)” anlayışına dönüştü.

- İlk Türk devletlerinde kağanların devlete ve millete karşı belirli sorumlulukları vardı. Kağanın gücü ve yetkisi **töre kurallarıyla** sınırlandırılmıştı. Buna göre halkın refahını sağlamayan, adaletle hükmetmeyen ve devleti kötü yöneten kağanların Tanrı tarafından bahşedilmiş **“kut”u** kaybettiğine inanılırdı. İslamiyet’in kabulünden sonra ise devlet yönetiminde töreyle birlikte dinî esaslara dayalı şeri kurallar da uygulanmaya başlandı. Bu dönemde hüküm süren Türk devletlerinde devlet anlamına gelen **“il”** kelimesinin yerini **“mülk”** kavramı aldı.

► Türkler Müslüman olduktan sonra İslam dininin hem koruyuculuğunu üstlendi hem de yayılmasını sağladı. Türklerin “**cihan devleti kurma**” mefkûresi ile İslam’daki “**i’lâ-yı kelimetullah (tevhit inancını yüceltme ve hâkim kılma)**” hedefi birleşince savaşlar gaza ve cihat anlayışı doğrultusunda yapılmaya başlandı (Görsel 1.9). Böylece Türkler, sadece bir cihan devleti kurma değil, İslami esaslara uygun olarak dünyada adaleti ve **düzeni sağlama (nizam-ı âlem)** sorumluluğunu da üstlenmiş oldu.

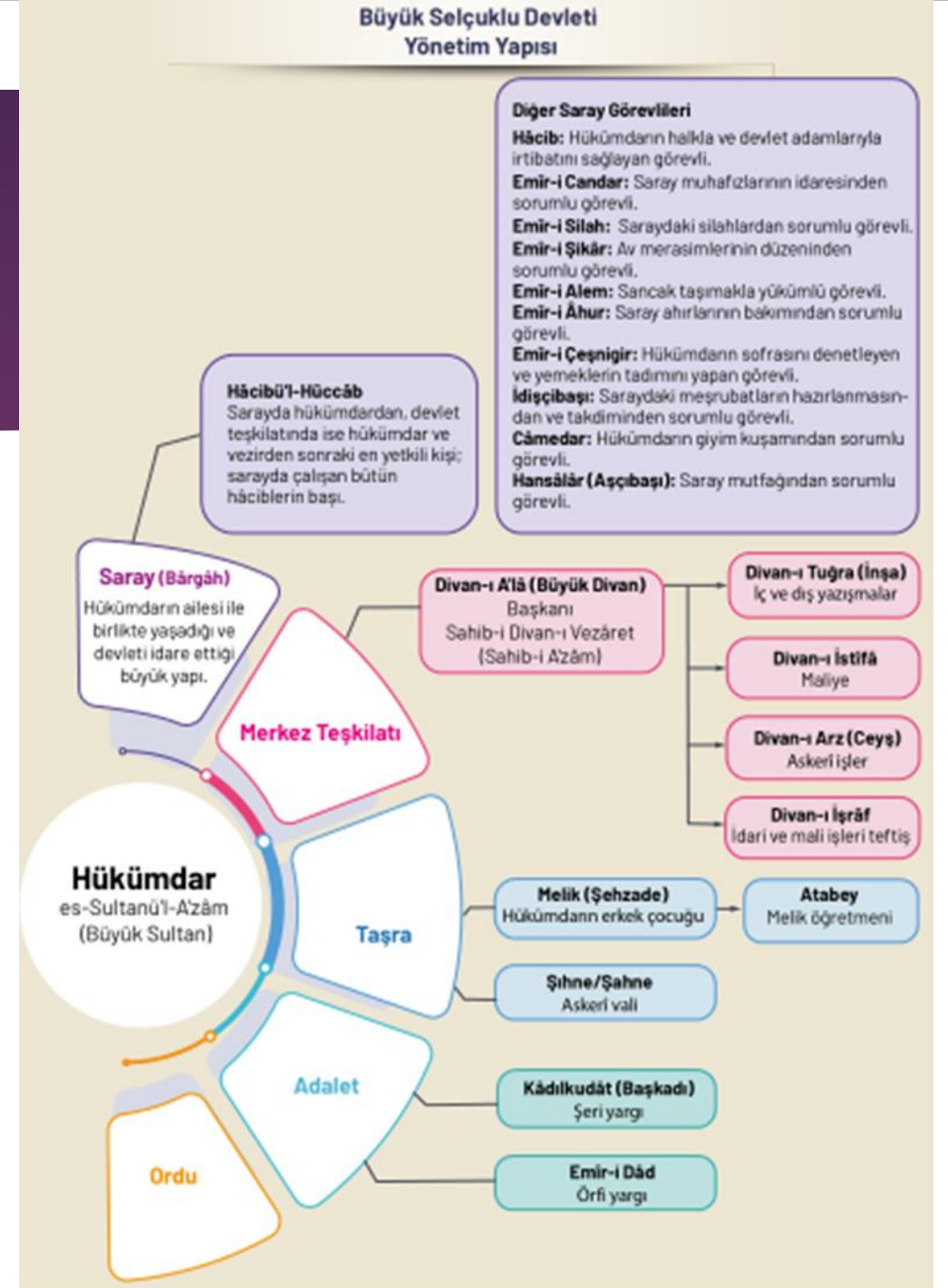

Görsel 1.9: Reşîdüddîn'in Camiü't-Tevârîh adlı eserinde yer alan ve Gazneli Mahmut'un Ganj Nehri'ni geçerek Hindistan'a girişini tasvir eden minyatür, Edinburgh (Edinburg) Üniversitesi Kütüphanesi, İskoçya

- Türk-İslam devlet geleneği, Batı Türkistan'da kurulan Karahanlı Devleti'yle başladı. Türklerin ve farklı etnik kökenlere sahip yerli halkların birlikte yaşadığı geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Gazneli Devleti ise İran ve Abbasi geleneklerinin etkisiyle şekillenmişti. Türk ve İslam devlet geleneklerini birleştiren **Karahanlı ve Gazneli** devletleri, kendilerinden sonra kurulan Türk-İslam devletleri için de örnek teşkil etti. Bu geleneğe göre devletin başındaki en yetkili kişi hükümdardı. Hükümdarlar, tahta çıktıktan sonra kendi Türkçe isimlerinin yanına dinî geleneğe ait de isimler eklerdi (Satuk Buğra Han, **Abdülkerim**; Tuğrul Bey, **Muhammed**; Çağrı Bey, **Davut** gibi). Ayrıca saltanatları tasdik edilirken dönemin Abbasi halifeleri tarafından kendilerine verilen unvan ve lakapları da kullanırlardı. Buna göre Karahanlı hükümdarları **kağan yerine hakan, arslan han, ilig han**; yabgu yerine de **satuk han** ünvanlarıyla anıldı. **Sultan ünvanı** ise Gazneliler Dönemi'nde kullanılmaya başlandı.

- İlk Türk devletlerinde **siyasi, askerî, hukuki ve mali** meselelerin karara bağlandığı **kurultaylar**, İslamiyet'in kabulünden sonra **divan** adını aldı. Bu dönemde devlet yönetimindeki en önemli karar organı **Divan-ı A'lâ (Büyük Divan)** idi. Karahanlılar Dönemi'nde kurulan **Meclis-i Âlî**, Türkçe ünvanı **yuğruş** olan bir **vezir** tarafından yönetilirdi. Gazneliler Dönemi'nde kurulan **Divan-ı Vezaretin** başında ise **hâce-i buzurg (başvezir)** adı verilen bir devlet görevlisi bulunuyordu. Ayrıca bu divana bağlı olarak devletin çeşitli işlerinin yürütüldüğü **alt divanlar** da vardı.

- Türkistan'da doğan devlet ve ordu teşkilatları, İslam coğrafyasının ortasında kurulan Büyük Selçuklu Devleti'nde Türk-İslam sentezi aracılığıyla daha da olgunlaştı. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin yönetim yapısı ve askerî teşkilatı da Türkiye Selçuklu, Osmanlı gibi hem çağdaşı olan devletleri hem de sonrasında kurulan Türk-İslam devletlerini büyük ölçüde etkiledi.

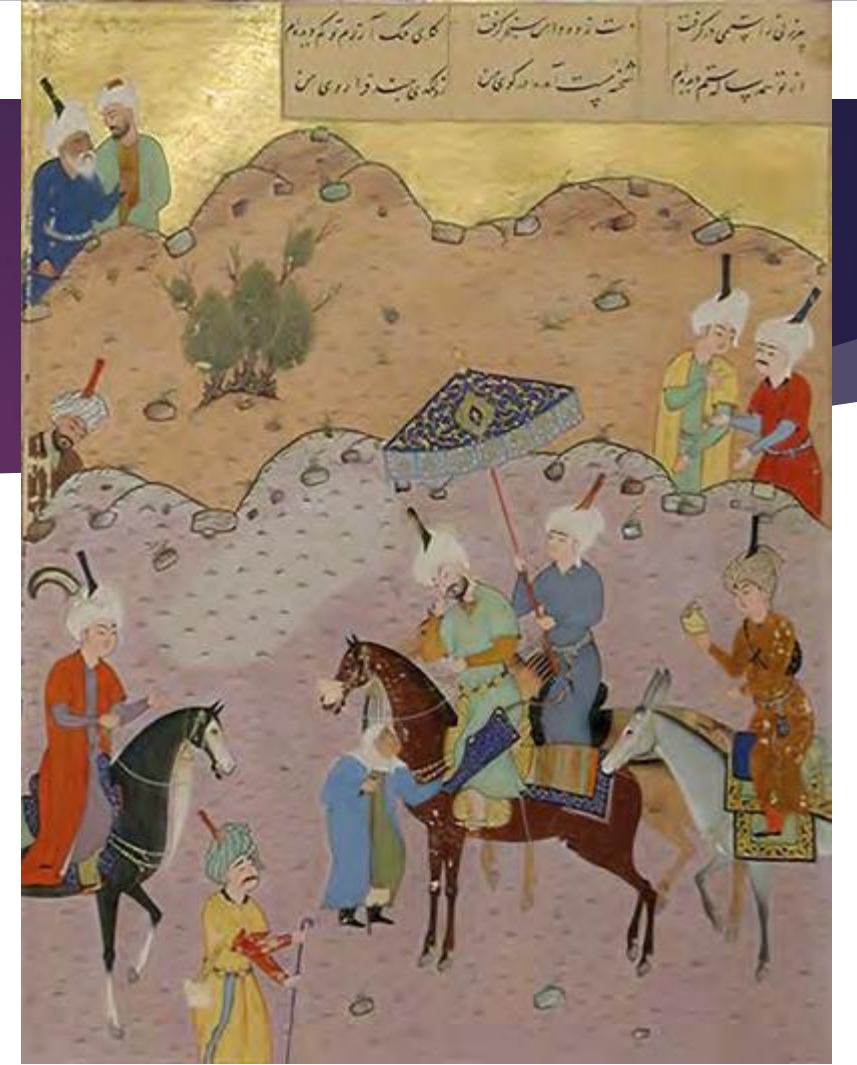

Marco Polo
Kubilay Han'ın huzurunda
(Temsilî)

- Büyük Selçuklu Devleti'nde merkezî otoritenin tek temsilcisi **es-sultanü'l-a'zâm ünvanıyla anılan hükümdardı**. Devlet teşkilatının başındaki en büyük kurum ise **Divan-ı A'lâ ya da Divan-ı Saltanat** adı verilen büyük divandı. Büyük Selçuklu ve **Türkiye Selçuklu** dönemlerinde kurumsal bir nitelik kazanan divan teşkilatı, işlev ve yetkileri bakımından günümüzdeki hükûmet kurumuyla benzer nitelikteydi. **Divan-ı A'lâyâ sahib-i Divan-ı Vezâret ya da sahib-i a'zâm ünvanıyla anılan bir vezir başkanlık ederdi**. **Divan-ı A'lâ'ya** bağlı çalışan alt divanlarda ise devletin **mali, idari, askerî ve resmî yazışmaları** yürütülürdü.

► Eski Türk gelenek ve âdetlerinin büyük bölümü **Karahanlı ve Gazneli** devletlerinde olduğu gibi Selçuklular Dönemi'nde de devam ettirildi. İlk Türk devletlerindeki **taht, otağ, tuğ, para, bayrak, sancak** gibi hükümdarlık alametlerine zamanla **hutbe, çetr, saray, taç, tevki (tuğra), nevbet, hilat (tırâz)** gibi yeni alametler eklendi (Görsel 1.10).

Görsel 1.10: Büyük Selçuklu hükümdarlarından Sul-tan Sanjar'ı tasvir eden bir minyatür, Metropoli-tan Museum, New York / ABD

► Türkler, Büyük Selçuklu hükümdarlarından **Tuğrul Bey** zamanında **halifeliğin ve İslam dünyasının koruyuculuğunu üstlenerek Müslüman ülkeler arasında siyasi gücünü ve saygınlığını artırdı.** Ayrıca Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu dönemlerinde gerek Anadolu topraklarında gerekse Suriye ve Doğu Akdeniz kıyılarında Türk-İslam medeniyetinin gelişmesine önemli katkılar sağlarken bölgenin siyasi ve askerî savunmasını da gerçekleştirdi.

- İslamiyet öncesi Türk devletlerinde uygulanan veraset sistemi, Karahanlılardan itibaren diğer Türk-İslam devletlerinde de devam ettirildi. Bu sisteme göre devlet hanedanının ortak malıydı ve verasetin kan yoluyla aktarıldığına dayanan kut inancı gereğince hanedanın bütün erkek üyeleri tahta çıkma konusunda eşit haklara sahipti. Bununla birlikte Tanrı'nın iradesini hangi hanedan üyesi için kullanacağı bilinmediğinden veraset sistemi kesin kurallara bağlanamamıştı. Bu durum bazı dönemlerde hanedan içi çatışmalara ve taht kavgalarına neden olabiliyor, hatta devletin zayıflamasına ve dağılmasına yol açabiliyordu.

► Büyük Selçuklu Devleti'nde **sultan**, en büyük yargıç sıfatıyla **adalet teşkilatının başında bulunurdu**. Zulme uğrayan ve memurlardan şikâyetçi olan kişilerin davaları, sultanın başkanlık ettiği **Divan-ı Mezâlim** adlı yüksek mahkemede görüşülürdü. Hukuk sistemi, **şeri ve örfi** olmak üzere ikiye ayrılırdı. Kadıların **şeri hukuka göre yaptığı** yargılamalar tamamen **dinî hükümlere** dayandırılır, kadıların başındaki kişilere de **kâdılkudât (başkadı)** adı verilirdi. Örfi hukukta ise geleneğe bağlı olan ve şeri hukukun dışında kalan konular ele alınırdı. Örfi hukuka ilişkin davaları **emîr-i dâd** adlı görevliler, ordu mensuplarının davalarını ise **kadı askerler (kadıleşker/kazasker)** karara bağlardı.

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA HUKUK

a. **Şer'i Yargı Sistemi** : Davalara hükümdar veya vezir tarafından tayin edilen kadılar bakıyordu.

Bunların başkanına **Başkadı (Kazi'l Kuzat)** denirdi. Başkam ülkedeki bütün kadıları denetleyebiliyordu. **Müftîler, Hanefî mezhebine göre fetva verirlerdi.**

b. **Örfi Yargı Sistemi** : Asayiş bozan ve yasaları çiğneyenlerle ilgili davaları kapsardı. Bu davalara **Emir-i Dâd** bakıyordu. Askeri davalara **Kadı Asker (Kadı Leşker, Kazasker)** denilen ordu komutanları bakıyordu.

- Büyük Selçuklu Devleti'nde **taşra**, **eyalet** adı verilen bölgelere ayrılırdı. Bu eyaletleri **melik** adı verilen ve merkeze bağlı olan hanedan üyeleri ile **şihne/şahne** adı verilen askerî valiler yönetirdi. Her vilayet için **mülki idareden** sorumlu bir **amîd** (sivil vali), mali işlere bakan bir **âmil**, adli işleri yürüten bir **kadı** ve **güvenlikten** sorumlu olan bir **subaşı/serleşker** görevlendirilirdi. Günümüzde **belediye hizmetleri** olarak tanımlanan kurumsal işler, askerî ve sivil valiler ile **muhtesip** adı verilen bürokratlar tarafından yürütülürdü. Ayrıca **berid** adı verilen teşkilat da **posta ve haberleşme** faaliyetlerinden sorumluydu.

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA MERKEZ TEŞKİLATI

Türkiye Selçuklu Devletinde önemli devlet işlerini **Büyük Divan (Divan-ı Saltanat)** ve diğer alt divanlar yürütüyordu. Devletin her türlü siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik işlerini yürüten divana sultan veya vezir başkanlık ediyordu. Divan görüşmeleri deftere kaydediliyordu. Divanda katipler, tercümanlar ve memurlar bulunuyordu.

Emir-i Şemşir divanın güvenliğini sağlıyordu. Bugünkü Bakanlar Kuruluna benzeyen divanda **Vezir** en üst dereceli divan üyesiydi.

Niyabet-i Saltanat Divanı :
Bu divanda kendisine güvenilen devlet adamları ve komutanlar bulunuyordu. Divan'daki bu görevlilere naip denirdi. Hükümdar başkentte bulunmadığında ona ait devlet işlerini yürütür ve hükümdara vekalet ederdi.

Divan-ı İstifa :
Devletin mali işlerini yürütürdü. Devletin gelir ve giderlerini hesaplar, vergilerin toplanmasını sağlardı. Divanın başkanı **Müstevfi** idi.

Divan-ı Arz :
Devletin merkezdeki ordusunun maaş ve levazimat işleriyle ilgilenirdi. Savunma işleriyle ilgilenen divan, askerleri defterlere kayıt eder ve denetlerdi.

Divan-ı - Tuğra : Her türlü iç ve dış yazışmalarını yapıyordu. Burada **Arapça ve Farsçayı** iyi bilen kültürlü kişiler bulunurdu. Buna **İnşa Divanı** da denir.

Divan-ı İşraf :
Askeri ve adli işler dışında **idari ve mali** yönetimle ilgili işleri yönetirdi.

Pervanecilik :
İstihbarat işleri, devlete ait toprakların sayımı ve ülkeye gelen Türkmenlerin yerleştirilmesiyle ilgilenirdi. **Has ve iktaları** yazar, dağıtır ve takip ederdi.

- Büyük Selçuklu Dönemi'nde genç melikler, onlara rehberlik etmesi için görevlendirilen atabeylerle birlikte eyaletlere gönderilmeye başlandı. Atabeylik sistemi adı verilen bu uygulamanın temel amacı, meliklerin yönetim tecrübesi kazanarak ülkeyi yönetmeye hazırlanmasıydı. Ancak Büyük Selçuklu Dönemi'nde bazı atabeyler, yaşadıkları eyaletlerde nüfuzlarını kullanarak özerklik ilan etmeye başladı. Ülkede merkezî otoritenin zayıflamasına yol açan bu durum, Büyük Selçuklu Devleti'nin dağılma sürecine girerek yıkılmasında da etkili oldu. Ardından kurulan Türkiye Selçuklu Devleti'nde de atabeylik sistemi uygulanmaya devam etti. Ancak bu dönemde atabeylerin idari ve askerî yetkileri büyük ölçüde sınırlandırılarak bulundukları bölgelerde güç ve nüfuz kazanmaları engellendi.

► Türkiye Selçuklu Devleti'nde Büyük Selçuklu Dönemi'ndeki siyasi gelenekler ve teşkilat yapısı büyük ölçüde devam ettirilmekle birlikte Moğol istilaları nedeniyle ve ihtiyaçlar doğrultusunda devlet yönetiminde bazı değişiklikler yapıldı. Türkiye Selçuklu hükümdarları sultan, sultanü'l-a'zam gibi ünvanların yanı sıra sultanu'l-berr ve'l-bahr (kara ve denizin sultanı) ve Farsça sultan anlamına gelen keykubad, keyhüsrev ve keykavus ünvanlarını da kullanmaya başladı. Sultanın başkentte bulunmadığı veya hastalandığı durumlarda ona naib-i saltanat adı verilen devlet görevlileri vekâlet etti. Ayrıca ikta arazilerinin kayıt işlemlerini yürüten, menşur ve beratları hazırlayıp dağıtımını sağlayan pervane adlı görevliler de bu dönemin önemli idari unsurları arasındaydı.

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA TOPRAK YÖNETİMİ

a- Has Arazi :
Vergileri hükümdara ayrılan topraklardır.

b. İkta Arazi : Ordu mensuplarına ve devlet memurlarına hizmet ve maaş karşılığı verilen topraklardır. Toprak sahipleri üç yıl toprağı boş bıraktığında iktası elinden alınıyordu. İkta sahipleri gelirlerinin bir kısmıyla geçimlerini sağlıyor, kalan kısmıyla da atlı asker besliyordu.

c. Mülk Arazi :
Devlet adamlarına başarılarından dolayı verilen topraklardır.

d. Vakıf Arazi
Miri ve mülk arazilerden bilimsel ve sosyal kurumların ihtiyaçlarını karşılamak için ayrılan topraklardır.

- Türkler, ordu-millet olma özelliğini İslamiyet'in kabulünden sonra da devam ettirdi. Türk-İslam devletlerinde ordular, ilk kez Asya Hun Hükümdarı Mete Han (MÖ 209-174) tarafından oluşturulan onlu sisteme göre yönetildi ve sefer esnasında bu ordulara hükümdarlar kumandanlık etti. Başta **Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu** olmak üzere Türk-İslam devletlerindeki ordu teşkilatları büyük ölçüde Türklerden oluşturuldu. Bununla birlikte **Karahanlılar dışındaki** diğer Türk-İslam ordularında **farklı etnik gruplara mensup askerler** de görev yaptı.

Görsel 1.11: Atlı iki savaşçıyı tasvir eden ve alçıdan yapılan bir kabartma, XI-XII. yüzyıl, Gazne / Afganistan

- Yerli unsurların da görev yaptığı **Gazneli ordusu**, asıl gücünü sarayda **gulam** olarak yetiştirilmiş Türklerin oluşturduğu hassa ordusundan alıyordu. **Gulam**lar, liyakat ve kabiliyetlerine göre daimî ve maaşlı olarak hem sivil hem de askerî kadrolarda görevlendirilirdi. Sarayı ve hükümdarı koruyan ve saray hizmetlerini yürüten bu birlikler; Karahanlılar Dönemi'nde **saray muhafızları (turgak ve yatgak)**, Gazneli ve Büyük Selçuklu dönemlerinde ise **saray gulamları** olarak adlandırıldı.

► Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş sürecinde **Türkmen birlikleri** önemli rol oynadı. Devletin yerleşik düzene geçip kurumsallaşmasıyla birlikte Türkmenlerin yerini **gulam** sisteminde yetiştirilen Türkler ve diğer kavimlere mensup kişiler aldı. Türkmenler ise genellikle devletin **sınır ve uc** boylarında akıncı kuvvet olarak stratejik önemlerini korudular. Bu dönemde Büyük Selçuklu ordusunda **yaya askerlerin yanı sıra süvari birlikleri** de bulunuyordu ve bu **süvariler ordunun çoğunluğunu ve asıl vurucu gücünü** oluşturuyordu.

- Büyük Selçuklu Dönemi'nde İslam devlet geleneğinin önemli unsurlarından biri olan **ikta sistemi** geliştirilerek uygulanmaya başlandı. Bu sisteme göre ülke topraklarının tamamı devlete aitti. Ancak **ikta sahipleri**, savaşa hazır asker bulundurma ve yaşadıkları bölgenin güvenliğini sağlama koşuluyla kendilerine tahsis edilen toprakları işletebiliyordu. **Bu sistem sayesinde devlet hem merkezî otoritesini güçlendirdi hem de savaşa sürekli hazır olan askerî bir güce sahip oldu.** Selçuklu ordusunun en kalabalık bölümü **ikta birlikleriydi.**

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA ORDU

Ordu komutanına **Emirül Ümera** denir. Orduda, dinî vazifeleri görmek ve gazâ ruhunu canlı tutmak maksadıyla âlim, derviş ve mutasavvıflar bulunurdu. Silah olarak, ok, yay, kılıç, kargı, çomak, gürz, mızrak, topuz, nacak, mancınık, merdiven, seyyar kule kullanılırdı. Ordudaki birlikler, çeşitli bayrak, tuğ ve alem taşırlardı.

Hassa
Birlikleri:
(Gulamlar)

İkta Askerleri:
(Tımarlı
Sipahiler)

Uçlarda
Türkmenlerden
oluşan kuvvetler

Vassal Devlet
kuvvetleri :
Bağlı beylik
ve
devletlerden
alınan
askerler

Gerektiğinde
komşu
milletlerden
ücretli olarak
alınan
askerler

Donanma Türkiye
Selçukluları,
donanmaya önem
verdiler. Sinop, Alaiye,
Antalya ve Samsun
gibi merkezlerde
tersaneler kurdular.
Donanma komutanına
**Reisü'l Bahr veya
Melikü's Sevahil**
denirdi.

- Büyük Selçuklu askerleri savaşlarda ok, yay, kılıç, kalkan, gürz, topuz, nacak, mızrak, hançer gibi hafif silahlar (Görsel 1.13); kale kuşatmalarında ise arrade (taş atan küçük mancınık) ve büyük mancınıklar kullandı. Türkiye Selçukluları ise başlangıçta tabi olduğu Büyük Selçuklu Devleti'nin siyasi ve askerî yapılanmasını örnek aldı ancak ihtiyaçlar ve değişen koşullar neticesinde zamanla bu yapılarda bazı değişiklikler yaptı.

► www.tariheglencesi.com

► **ARİF ÖZBEYLİ**